

To be published in: Przegląd Filozoficzny. Nowa seria.

Please refer to this paper: Bialek, M., (in press) Efekt przekonań nie istnieje? Przegląd badań współczesnej kognitywistyki nad belief bias. *Przegląd Filozoficzny. Nowa seria.*

Michał Białek

Efekt przekonań nie istnieje? Przegląd badań współczesnej kognitywistyki nad belief bias.

Słowa kluczowe: racjonalność, teoria dwusystemowa, efekt przekonań, rozumowanie, kryteria racjonalności

Wprowadzenie – logika i rachunek prawdopodobieństwa a rozumowanie

Obiektywność nabywanej wiedzy jest tematem dyskusji filozofów od lat. Na przestrzeni epok kształtowano kryteria, na podstawie których oceniać można poprawność myślenia np. logikę czy rachunek prawdopodobieństwa. Normatywne podejście do procesów poznawczych doprowadziło do znakomitego usprawnienia sposobu nabywania wiedzy, jej obiektywizacji i dostarczyło kryteriów do jej weryfikacji. Jednak od czasów kiedy temat myślenia podejmują kognitywiści rozwija się podejście deskryptywne. Prace z tego nurtu nie zajmują się tym, jak powinno wyglądać poprawne myślenie a opisem tego, jakie ono jest na codzień. I tak np. w nurcie finansów behawioralnych prace skupiają się na opisanu tego jak zachowują się rzeczywiście inwestorzy (Kubińska, Markiewicz, & Tyszka, 2012; Markiewicz & Weber, 2013) w porównaniu do tego co zakładają teorie normatywne (Fama, 1970). Psychologia moralności rozważa nie to, jak powinni zachowywać się moralni ludzie, ale jak oceniają sytuacje pod kątem moralności czy jakich dokonują zniekształceń w tych ocenach (Terbeck i inni, 2012; Unger, 1996).

Poszukiwanie kryteriów i metod usprawniających i obiektywizujących myślenie jest nadal jednym z najważniejszych zadań nauki, szczególnie tych aplikacyjnych. Logika czy matematyka, ale także usprawnianie analizy ryzyka, kryteriów decyzyjnych w finansach, analizy metodologiczne i statystyczne dla badaczy eksperymentalnych to przykłady nauki o podejściu normatywnym, które dynamicznie się rozwijają.

Podejście normatywne nie jest jednak powszechnie akceptowane jako kryterium oceny poprawności codziennego funkcjonowania poznawczego, ponieważ jest zbyt restrykcyjne (dyskusji tej poświęcono numer *Behavioral and Brain Sciences*, 2011 vol 5, por. Elqayam, Evans, 2011; Sun, Wang, 2011). Niektóre działania ludzi, normatywnie uznawane za niepoprawne, wydają się jednak ekologicznie racjonalne. I tak, nawet w tak kluczowych aspektach jak wydawanie sądów

prawniczych nie przymusza się decydentów do stosowania normatywnych reguł myślenia (Markiewicz & Markiewicz-Żuchowska, 2012).

W świetle badań wydaje się, że ludzie raczej nie posługują się logiką dwuwartościową w swoich wnioskowaniach, gdyż często mają pewien poziom niepewności dla każdego rodzaju wniosku. To znaczy, że wnioski zarówno prawdziwe jak i nieprawdziwe są takie w ocenie ludzi jedynie do pewnego stopnia. Logika klasyczna ze swoim twierdzeniem, że jeden kontrprzykład falsyfikuje regułę, zdaje się nie być akceptowana przez ludzi, gdyż badani znajdując kontrprzykład nierzadko twierdzą, że zdanie jest nadal prawdziwe, tyle że w mniejszym stopniu (Evans, Handley, Harper 2001).

Od lat 80-tych powstał szereg koncepcji starających się wyjaśnić rozumowanie niezależnie od jego formalnej klasyfikacji, przyjmując za prawdopodobne, że mają one jednakową realizację umysłową. Pierwsza historycznie koncepcja, według której rozumowanie jest zinternalizowaną realizacją rachunku zdań, została już praktycznie wyparta z literatury tematu i uznana za niefalsyfikowalną. W jej miejsce rozwijają się dwie konkurencyjne koncepcje: dwusystemowa (Evans, 2009, 2011; Kahneman, 2011; Stanovich 2010) oraz modeli umysłowych (Johnson-Laird, 2009). Koncepcja dwusystemowa ma wiele różnych wersji, które błędnie sprowadzane są do jednej i atakowane zbiorczo (np. Kruglanski, 2013; Osman, 2013; Thompson 2013; por. odpowiedź Evans, Stanovich, 2013).

Na co zwracamy uwagę oceniając rozumowanie?

Kluczowym odkryciem dla współczesnej wiedzy o rozumowaniu jest badanie Evansa, Barstona i Pollarda (1983), w którym stwierdzono, że ludzie wyjątkowo mocno przywiązują się do wiarygodności (rozumianej jako zgodność z uprzednio nabytą wiedzą) wniosków, przedkładając ją nad ocenę logiczną rozumowania, które ten wniosek uzasadnia. Zjawisko to nosi nazwę efektu przekonań (*belief bias*). Weźmy za przykład klasyczne zadanie z wspomnianego eksperymentu:

Żadne papierosy nie są tanie

Niektóre uzależniające rzeczy są tanie

Niektóre uzależniające rzeczy nie są papierosami.

Ludzie mają tendencję, by uznawać takie rozumowanie za poprawne i przyjmować wniosek jako prawdziwy. Gdy jednak wymienić terminy w przesłankach miejscami, otrzymujemy kolejne wnioskowanie, również powszechnie uznawane za poprawne:

Żadne uzależniające rzeczy nie są tanie

Niektóre papierosy są tanie

Niektóre uzależniające rzeczy nie są papierosami.

To drugie rozumowanie nie jest jednak logicznie poprawne, ponieważ przyjmując obie przesłanki za prawdziwe nie mamy gwarancji prawdziwości wniosku. Jak widać na powyższym przykładzie, niezależnie od struktury logicznej ludzie uznają oba rozumowania za poprawne, gdyż prowadzą one do tego samego, wiarygodnego wniosku.

Dodatkowym, wzmacniającym znaczenie odkrycia jest fakt występowanie efektu przekonania, mimo że autorzy badań podkreślają, aby badani koncentrowali się na poprawności logicznej (Trippas, Handley, Verde 2013; Evans, Allen, Newstead, Pollard, 1994) lub by ignorowali swoją wiedzę (Białek 2008, 2010). Mimo tych prób efekt treści przekonania nadal występuje, co pozwala przyjąć, że ludzie nie są w stanie świadomie ignorować wiarygodności wniosku jako kryterium oceny całego rozumowania.

Istnieją badania, które pokazują, że naturalny sposób prezentacji danych ułatwia ich poprawne przetwarzanie (Goldstein & Gigerenzer, 2002). Na przykład rozumienie informacji probabilistycznych może być uzależnione od formatu komunikowania prawdopodobieństwa (Tyszka, Sawicki, 2011). Także efekt przekonania znika, gdy poprzedzony jest serią wyborów, w których osoba musi wybierać wniosek poprawny logicznie z pary niewiarygodnych (Trippas, Handley, Verde, Białek; w recenzji).

Efekt przekonania nie jest skutkiem ignorowania praw logiki.

Ludzie, analizując przedstawione im do oceny rozumowanie, czasem mają odczucie, że wnioskowanie jest poprawne. Odczucie to jest osadzone nie tylko w ocenie wiarygodności wniosku (Thompson, Evans 2012), ale także poprawności logicznej. Badani proszeni o ocenę jak bardzo lubią dane wnioskowanie, wykazywali pozytywniejszy afekt w kierunku wnioskowań poprawnych logicznie niż niepoprawnych (p. Morsanyi, Handley 2012, ale porównaj też dyskusję Klauer, Singman 2012).

Yates i Carlson (1986), Buciarelli i Johnson-Laird (1999), Newstead i inni (2004) i Białek (2012) pokazali, że badani proszeni o ewaluację wnioskowań o wyjątkowo prostej strukturze logicznej dokonują jej szybciej, niż gdy jest ona bardziej złożona ale wiarygodna. Zatem można postulować, że gdy problem jest wyjątkowo prosty posługujemy się kryterium formalnym i nie angażujemy zbędnych już wtedy porównań z wiedzą. Handley, Newstead, Trippas (2011) pokazali ponadto, że prawomocność logiczna wpływa silniej na ocenę wiarygodności wniosku niż wiarygodność na ocenę prawomocności. Zatem wpływ procesów algorytmicznych, określających

status logiczny, nie jest jedynie okazjonalny, ale zachodzi także wtedy, gdy nie jest niezbędny do wykonania zadania.

Pozostaje jednak pytanie, czy efekt przekonania jest następstwem niewykrycia konfliktu między logiką a przekonaniem? Czy wybór pojemnika A, z 99 wygrywającymi kulami na 1000 zamiast pojemnika B, z 1 wygrywającą kulą na 10 jest wynikiem niezdamowania sobie sprawy z konfliktu między prawdopodobieństwem wygranej a bezwzględną liczbą wygrywających kul?

Wspomniane zadanie z kulami jest znakomitym materiałem do badania procesu decyzyjnego. Dla oceny, czy badani zdają sobie sprawę ze wspomnianego konfliktu, zadaniom rodzącym konflikt między intuicją a oceną formalną przeciwstawia się analogiczne problemy, tyle że nietworzące konfliktu. Na przykład zwiększenie pojemności drugiego pojemnika do 20 kul powoduje, że zarówno rachunek prawdopodobieństwa jak i bezwzględna liczba kul wygrywających wspierają wybór pojemnika A. Liczne badania porównawcze między konfliktowymi i niekonfliktowymi wersjami tych samych zadań wskazują, że badani potrzebują więcej czasu na te pierwsze (Bonner i Newell, 2010; De Neys i Glumicic, 2008; Stupple i Ball, 2008; Thompson, Striener, Reikoff, Gunter i Campbell, 2003).

Także badania eyetrackerem wskazały, że dla zadań konfliktowych, w których wiarygodność i logiczna poprawność wnioskowań nie są zgodne, badani mają tendencję do re-inspekcji przesłanek. Mimo że odpowiedzi z reguły pokrywają się z oceną wiarygodności, to badani zachowują się jednak znacząco inaczej w obu rodzajach zadań (Ball, Philips, Wade i Quayle, 2006). Podobnych danych dostarczają wyniki dotyczące nieuobrazowania. Pokazują one, że podczas rozwiązywania zadań konfliktowych większą aktywność wykazuje przednia część zakrętu obręczy (*anterior cingulate cortex – ACC*), która pełni rolę monitorującą bieżącą aktywność, hamującą niewłaściwe i inicjującą właściwe reakcje (Bush, Luu, Posner, 2000).

Innym wskaźnikiem, który świadczyć ma o wczesnym wykrywaniu konfliktu między poprawnością formalną a intuicją są miary pewności opinii (*confidence ratings*). Badanych prosi się nie tylko o ocenę poprawności rozumowania, ale także o podanie pewności co do swojej decyzji. Trippas, Handley, Verde, Białek (w recenzji) przedstawiali badanym pary wnioskowań z prośbą, by wskazali oni poprawny z pary. Badacze wykazali, że gdy badani mogli kierować się wiarygodnością wniosku średnia pewność własnej opinii była znacznie wyższa, niż gdy nie mieli takiej możliwości. W grupie par o różnej wiarygodności wniosku badani wyrażali niższą pewność wyboru, gdy zadania zawierały konflikt między przekonaniem a prawomocnością wnioskowania nawet wtedy, gdy kierowali się wiarygodnością. Jednak brak możliwości korzystania z przekonania i konieczność polegania na ocenie formalnej, powodowało wyraźny spadek ufności we własne sądy, co po raz kolejny podkreśla ich kluczowe znaczenie dla przebiegu myślenia. Część badań wskazuje

na niższą pewność dla zadań konfliktowych niż niekonfliktowych (De Neys, Cromheeke, i Osman, 2011), ale tylko w grupie osób, które polegały na wiarygodności jako kryterium oceny.

Mimo, że badani proszeni o werbalizowanie swoich myśli (Evans i Over, 1996; Wason i Evans, 1975) praktycznie nigdy nie odnoszą się do formalnych aspektów problemów, to przytoczone tu dane wskazują, że nieświadomie doświadczają oni konfliktu między przekonaniem a procesami formalnymi. Pozwala to przyjąć z dużym prawdopodobieństwem, że wystąpienie efektu przekonania wiąże się z równoczesnym działaniem zarówno procesów heurystycznych (ocena wiarygodności) jak i algorytmicznych (ocena prawomocności).

Wczesne sposoby wyjaśniania efektu przekonania

Opisany powyżej efekt przekonania wywołał poruszenie wśród badaczy i doczekał się setek badań z nim związanych. We wstępnej fazie badań pojawiły się konkurujące ze sobą wyjaśnienia tego zjawiska, dość często powtarzane zresztą po dziś dzień, mianowicie (1) wybiórcza analiza, (2) źle pojmowana konieczność oraz (3) teoria modeli umysłowych, oparta jednak na innym paradygmacie badawczym¹. Omówię pokrótce każdy z tych sposobów wyjaśniania efektu przekonania.

Wybiórcza kontrola

Evans, postulując koncepcję wybiórczej analizy (*selective scrutiny*, por Evans i inni 1983) dowodził, że ludzie w pierwszej kolejności analizują wiarygodność wniosku, a dopiero wtedy, gdy jest on niewiarygodny przyglądają się jego logicznemu uzasadnieniu. Mówiąc prościej, ludzie nie wykazują żadnej dodatkowej (ponad ocenę wiarygodności) działalności umysłowej, jeśli analizują wnioskowanie z konkluzją zgodną z ich przekonaniem. Gdy wniosek jest niewiarygodny, pojawia się motywacja do jego analizy pod kątem prawomocności jego wyprowadzenia i poszukiwania metod jego obalenia.

Istnieją liczne dane, które popierają te przypuszczenia (Ball i inni, 2006; Morley i inni, 2004), ale istnieje też szereg badań, które pokazują, że prawomocność wnioskowania uwzględniana jest także w problemach, których wniosek jest wiarygodny (Handley, Newstead, Trippas 2010, przegląd innych badań w Klauer i inni, 2000). Teoria ta zatem nie pozostała jedyna i doczekała się alternatywnych wobec siebie propozycji.

Źle pojmowana konieczność wynikania

Aby dobrze zrozumieć koncepcję źle pojmowanej konieczności wynikania (*misinterpreted necessity*) przeanalizujemy następujący problem:

¹ Evans i inni preferują badanie wstak, czyli ocenę wiarygodności wnioskowania zawierającego już wniosek, podczas gdy Johnson-Laird praktykuje badania, w których ludzie samodzielnie wyciągają wnioski z podanych przesłanek.

Niektóre uzależniające rzeczy są tanie.

Żadne papierosy nie są tanie.

Zatem niektóre uzależniające rzeczy nie są papierosami.

Rozumowanie to różni się nieco od poprzednio omawianych, gdyż jego nieprawomocność logiczna jest niejezdnoznaczna (*indeterminant*), to znaczy, że jego wniosek jest spójny z przesłankami, ale nie jest w sposób konieczny prawdziwy. Ludzie są zakłopotani takim rodzajem wniosku, i szczególnie wtedy, aby ocenić jego zasadność poszukują wsparcia w źródłach innych niż logika. Ponieważ analiza formalna wnioskowania wydaje się ludziom niekonkluzywna (tzn. wniosek może, ale nie musi być prawdziwy) badani ocenę wnioskowania uzależniają od wiarygodności wniosku. Niekonkluzywność oceny formalnej z kolei wynika z nieprzyjmowania kryteriów logiki formalnej i dwuwartościowej tabeli prawdziwości, o czym wspominałem we wstępie. Evans i współpracownicy (Evans, Handley, Harper i Johnson-Laird, 1999; Evans, Handley i Harper, 2001) wykazali, że poprzez pytanie badanych, by określili czy wniosek mógłby być prawdziwy (zamiast czy jest koniecznie prawdziwy) podnieśli wskaźniki akceptacji sylogizmów niezależnie od ich struktury logicznej.

Według niektórych badaczy (Dickstein, 1981; Markovits i Nantel, 1989; Newstead i inni, 1992) to właśnie źle rozumiana konieczność wynikania jest powodem występowania efektu przekonań. W ich ujęciu to analiza logiczna jest wcześniejsza, a dopiero jej niekonkluzywność prowadzi do kierowania się wiarygodnością wniosku jako wskazówką do jego oceny.

Mimo różnic między tym wyjaśnieniem a wybiórczą analizą, ich wspólnym mianownikiem, a zarazem słabością w świetle danych empirycznych, jest to, że przewidują występowanie efektu przekonań tylko dla wnioskowań błędnych formalnie.

Teoria modeli umysłowych

Trzecią koncepcją wyjaśniającą efekt przekonań jest teoria modeli umysłowych. Zyskała sobie ona niezwykle popularność, rozwijając się dynamicznie od połowy lat 80-tych, głównie dzięki jej twórcy Johnson-Lairdowi i jego współpracownikom (Johnson-Laird, 1983; Johnson-Laird i Bara, 1984). Według tej koncepcji rozumowanie przebiega w trzech etapach: (1) tworzenia maksymalnie oszczędnego modelu reprezentującego przesłanki, (2) porównania wyprowadzonego na jego podstawie wniosku z wiedzą (poszukiwanie kontrprzykładów) oraz, jeśli jakieś zostaną zlenione, (3) poszukiwanie alternatywnych modeli umysłowych reprezentujących przesłanki (*flashing-out*, por Johnson-Laird 2006, Mackiewicz 2000). Jeśli nie znaleziono w 2. etapie kontrprzykładu, czyli wniosek jest zgodny z wiedzą, nie poszukuje się alternatywnych modeli i całe wnioskowanie uznaje za poprawne. Znalezienie kontrprzykładu powoduje poszukiwanie alternatywnych modeli, i

jedynie, gdy wniosek jest ciągle ten sam, to zostaje uznany za poprawny.

Teoria modeli umysłowych przewiduje zatem, że interakcja między prawomocnością a wiarygodnością zostanie ujawniona jedynie wtedy, gdy możliwe jest stworzenie większej liczby alternatywnych modeli umysłowych. Kolejnym wnioskiem wypływającym z teorii modeli umysłowych jest fakt, że na wystąpienie efektu przekonań nie powinien mieć wpływu rodzaj nieprawomocności wniosku (jednoznaczna bądź nie), który kluczowa jest dla koncepcji źle pojmowanej konieczności. Danych potwierdzających tą koncepcję dostarczył nieświadomie choćby Newstead (1992), który w swojej serii badań mających potwierdzić koncepcję źle pojmowanej konieczności użył zadań jednomodelowych, niejednoznacznie błędnych i nie znalazł interakcji między wiarygodnością a prawomocnością wnioskowań.

Podstawową różnicą między tą koncepcją a poprzednio omawianymi jest to, że posługuje się ona inną metodologią badawczą. Johnson-Laird prezentuje badanym przesłanki prosząc ich o wygenerowanie wniosku, podczas gdy Evans i inni przedstawiają badanym pełne sylogizmy i proszą o ich ocenę. Morley i inni (2004) dostarcza dowodów, że wnioskowanie do przodu (od przesłanek do wniosku) jest procesem innym niż wsteczne (od wniosku do przesłanek), a teoria teorii modeli umysłowych nie wyjaśnia, jak wniosek może wpływać na konstrukcję modelu umysłowego.

Słabością teorii modeli umysłowych jest to, że efekt przekonań odnajdywany jest także dla wnioskowań poprawnych oraz jednomodelowych, dla których w świetle omawianej teorii nie powinien występować. Dodatkowo Ball, Philips, Wade i Quayle, (2006) oraz Thompson i inni (2003) pokazali, że badani więcej czasu poświęcają na analizę wiarygodnych rozumowań. Także tu wyniki nie pokrywają się z przypuszczeniami teorii modeli umysłowych, w świetle której więcej czasu powinno poświęcić się na analizę wniosków niewiarygodnych, gdyż wymagają one generowania dodatkowych modeli umysłowych.

Quayle i Ball (2000) rozwinęli teorię modeli umysłowych, postulując, że efekt przekonań jest wynikiem przeciążenia pamięci roboczej przez nadmiar alternatywnych modeli dla nieprawomocnych wniosków, które należy utrzymywać w pamięci. Jeśli zatem alternatyw jest zbyt wiele, aby ocenić prawomocność wniosku badani posługują się ich wiarygodnością. Wspomniani autorzy dostarczyli danych wskazujących, że niska pojemność pamięci roboczej sprzyja występowaniu interakcji między wiarygodnością a prawomocnością wniosków. Także ta wersja nie jest w pełni potwierdzana przez dane empiryczne, gdyż na przykład nie potwierdzono, by ludzie generowali więcej alternatywnych modeli dla nieprawomocnych wnioskowań.

Współczesne koncepcje efektu przekonań

Wybiórcze przetwarzanie (*selective processing*)

Na rewizję opisanych powyżej koncepcji wyjaśniania efektu przekonania wzięli się Klauer, Musch i Naumer (2000). Rozpisali oni drzewa decyzyjne dla rozumowania w zależności od jego prawomocności oraz wiarygodności i ustalili dla nich dwa parametry – „ r ” oraz „ β ”. Parametr r jest wskaźnikiem szansy określenia przez podmiot prawomocności logicznej w analizowanym wnioskowaniu (stan $D+$), a „ $1-r$ ” odpowiada niemożności jej ustalenia i konieczności zgadywania (stan $D-$). Jeżeli analiza wnioskowania nie kończy się powodzeniem w pierwszym etapie, ludzie zmuszeni są kierować się wiarygodnością wniosku (przesłanek). Parametr β odpowiada szansie, że zgadujący powie „poprawne” podczas gdy $1-\beta$ odpowiada wartości niepoprawnej. Autorzy stworzyli 4 takie drzewa, dla wniosków poprawnych i niepoprawnych formalnie oraz wiarygodnych i niewiarygodnych, testując dla nich te same, jak i różne wartości współczynników r oraz β . Modele takie przedstawia rysunek 4.

-----tu watawić ryc 1-----

Opisana wcześniej koncepcja wybiórczej kontroli zakłada, że ludzie nie są w stanie wykrywać prawomocności logicznej dla zdań wiarygodnych, a zatem $R_{(\text{prawomocny, wiarygodny})} = R_{(\text{nieprawomocny, wiarygodny})} = 0$. Zarówno tego założenia jak i tego o równości wartości R w różnych modelach nie udało się utrzymać w świetle przeprowadzonej przez wspomnianych autorów serii 8 eksperymentów. Także zrównanie parametrów β dla wniosków wiarygodnych i niewiarygodnych nie poprawiło dopasowania modelu do danych empirycznych.

Po tych ustaleniach Klauer i inni (2000) oraz Evans (Evans, Handley i Harper, 2001; Thompson, Evans, 2011) postulują model selektywnego przetwarzania, w którym proces tworzenia modeli umysłowych uzależniony jest od wiarygodności wniosku. Ludzie konstruują inny model umysłowy dla wniosków, które uznają za wiarygodne, a inny dla tych niewiarygodnych. Te pierwsze ludzie starają się potwierdzić, konstruując taki model, w którym wniosek wynika z przesłanek. W drugim, motywacją ludzi jest odrzucenie wniosku poprzez konstrukcję takiego modelu, który zaprzecza wnioskowi. Następstwem tego jest występowanie dwóch rodzajów efektu przekonania: (1) pozytywnego, w którym niepoprawne wiarygodne wnioskowania akceptowane są częściej niż takie same formalnie, ale przedstawione na materiale abstrakcyjnym i (2) negatywnego, który polega na rzadszym akceptowaniu wniosków niewiarygodnych w porównaniu do tych abstrakcyjnych. Ludzie nie wpadają zatem w pułapki związane z skomplikowaną formą logiczną rozumowania (fallacies) dla niewiarygodnych wniosków nie dlatego, że poszukują kontrprzykładów dla narzucającego się pierwszego modelu problemu (Oakhill i inni, 1989), ale ponieważ od samego początku konstruują modele, które je obalają. Obserwowana wyższa trafność rozumowania dla przesłanek niewiarygodnych jest powodowana tym, że nie da się znaleźć kontrprzykładów dla

wnioskowań prawomocnych i niewiarygodnych, zatem ich akceptacja jest wyższa niż niewiarygodnych nieprawomocnych. Gdy wniosek jest wiarygodny, łatwiej jest skonstruować model, w którym jest on prawdziwy nawet dla nieprawomocnych wnioskowań, stąd prawomocne i nieprawomocne wiarygodne wnioskowania akceptowane są praktycznie w tym samym stopniu.

Efekt przekonania jest tak naprawdę efektem potakiwania (response bias)

We wszystkich dotychczasowych badaniach wyniki przedstawia się jako procent akceptacji przedstawianych wnioskowań, czyli analizuje się poprawność rozumowania określaną jako stosunku między trafieniami (H; stwierdzenie „poprawny” dla wnioskowań prawomocnych) a fałszywych alarmów (F; stwierdzenie „fałszywy” dla wnioskowań prawomocnych). Znajdywana w analizie wariancji interakcja między prawomocnością a wiarygodnością wniosku stanowiła podstawę dywagacji, który z tych aspektów jest oceniany jako pierwszy i modyfikowany przez drugi. Stwierdzony przez m.in. Evansa i innych (2001) wzrost akceptowalności zarówno poprawnych jak i niepoprawnych, ale wiarygodnych wnioskowań generuje stały przyrost zarówno H jak i F, dając jednak jednakową poprawność mierzoną wzorem $H-F=k$. Stała wielkość k nie znajduje jednak potwierdzenia w danych empirycznych, dostarczonych przez Dube, Rotello i Heita (2010, 2011). Badacze dowodzą, że zdolność rozróżniania między poprawnymi a niepoprawnymi wnioskami daje się mierzyć metodologią znaną z teorii detekcji sygnałów, w której wykreśla się krzywe ROC (*receiver operation characteristic*), a pole pod tymi krzywymi odpowiada poprawności oceny prawomocności. Osiami dla tych krzywych są wartości H i F, a przekątna odpowiada zgadywaniu – człowiek, który osiągałby wyniki leżące na przekątnej z równym prawdopodobieństwem mówiłby „poprawne” na każdy wniosek, niezależnie od jego wiarygodności.

Wszystkie dotychczasowe koncepcje efektu przekonania zakładają, że linie te mają jednakowy, linowy charakter dla wniosków wiarygodnych oraz niewiarygodnych. Miejsce, jakie zajmuje konkretny badany na wykresie wartości K odpowiada różnemu natężeniu potakiwania (*response bias*), czyli chęci odpowiadania ogólnie „poprawny” na każde przedstawiane do oceny zdanie. Jednak znajdowanie się dwóch osób na tej samej linii prostej oznacza, że badani charakteryzują się taką samą poprawnością, a różnią jedynie poziomem potakiwania. Wykres dla stałej wartości różnicy między H a F przedstawia rycina 2.

-----tu wstawić ryc 2-----

W prawym górnym rogu wykresu znajdują się zatem osoby, które na wszystkie problemy odpowiedzą „poprawne” a w dolnym lewym „niepoprawne”, każdorazowo notując jednak poprawność na poziomie zgadywania. Im dany punkt znajduje się bliżej lewego górnego rogu, tym większa szansa na trafienie i mniejsza na fałszywy alarm, a zdolność określania prawomocności

rozumowania jest wyższa.

Dube, Rotello i Heit (2010, 2011) stwierdzają, że ROC dla oceny prawomocności syllogizmów ma charakter krzywoliniowy, a obserwowana interakcja między prawomocnością a wiarygodnością jest błędem I rodzaju, wynikającym z użycia analizy wariancji. W rzeczywistości argumenty mają niejednakową średnią siłę przekonywania - wyższą dla wniosków wiarygodnych niż niewiarygodnych, oraz mają jednakową wartość odchylenia standardowego a ich rozkłady częściowo się pokrywają. Ludzie samodzielnie ustalają wartość dyskryminującą między porównywanymi argumentami, określającą akceptowany poziom niepewności. Im bardziej są restrykcyjni, tym mniejsza szansa na błąd I rodzaju (uznanie niepoprawnego wniosku za poprawny) a większa szansa na błąd II rodzaju (uznanie prawomocnego za błędny). Zależność ta przedstawiona jest na ryc. 3

----- tu wstawić ryc. 3 -----

Na wykresie przedstawiono dystrybucje dwóch argumentów, a pionowa linia oznacza ustaloną przez podmiot wartość dyskryminacyjną. Im większa restrykcyjność decydenta, tym mniejsza skłonność do potakiwania, a położenie na krzywej ROC bliższe jest lewego dolnego rogu. Mimo zmiany skłonności do potakiwania poprawność rozróżniania między wnioskami prawomocnymi a nieprawomocnymi jest stała.

Konkludując, autorzy dowodzą, że postulowana interakcja między wiarygodnością a prawomocnością w ocenie wniosków jest artefaktem używanej metodologii, a wiarygodność argumentu i wniosku ma przełożenie jedynie na skłonność do potakiwania, a nie wpływa na zdolność określenia statusu logicznego rozumowania. Poprawność wnioskowania mierzona jako pole pod ROC dla argumentów wiarygodnych i niewiarygodnych jest jednakowa, a obserwowane różnice wynikają z błędnego założenia o liniowym charakterze krzywej i dokonywaniu pomiaru w różnych jej miejscach w zależności od spostrzeganej wiarygodności argumentu.

Oczywiście ta koncepcja spotkała się z bardzo dużym odzewem wśród kognitywistów. Niektórzy, jak Klauer i Kellen (2011) twierdzą, że ich koncepcja drzew decyzyjnych (*multinomial tree*) pasuje lepiej do danych empirycznych zebranych przez Dube, i innych oraz że ROC ma kształt linii prostej dla dychotomicznych decyzji „prawomocny” vs. „nieprawomocny”.

Inni, jak Trippas, Verde i Handley (2011) przyznają rację Dube co do wpływu wiarygodności na skłonność do bardziej lub mniej restrykcyjnego ustalania granicy ewaluacji prawomocności, ale starają się wykazać, że efekt przekonania nie polega jedynie na zwiększaniu lub zmniejszaniu chęci do potakiwania. Wykazali oni, że istnieją różnice w wielkości pola pod krzywą ROC dla wniosków wiarygodnych i niewiarygodnych. Różnic tych nie obserwowano

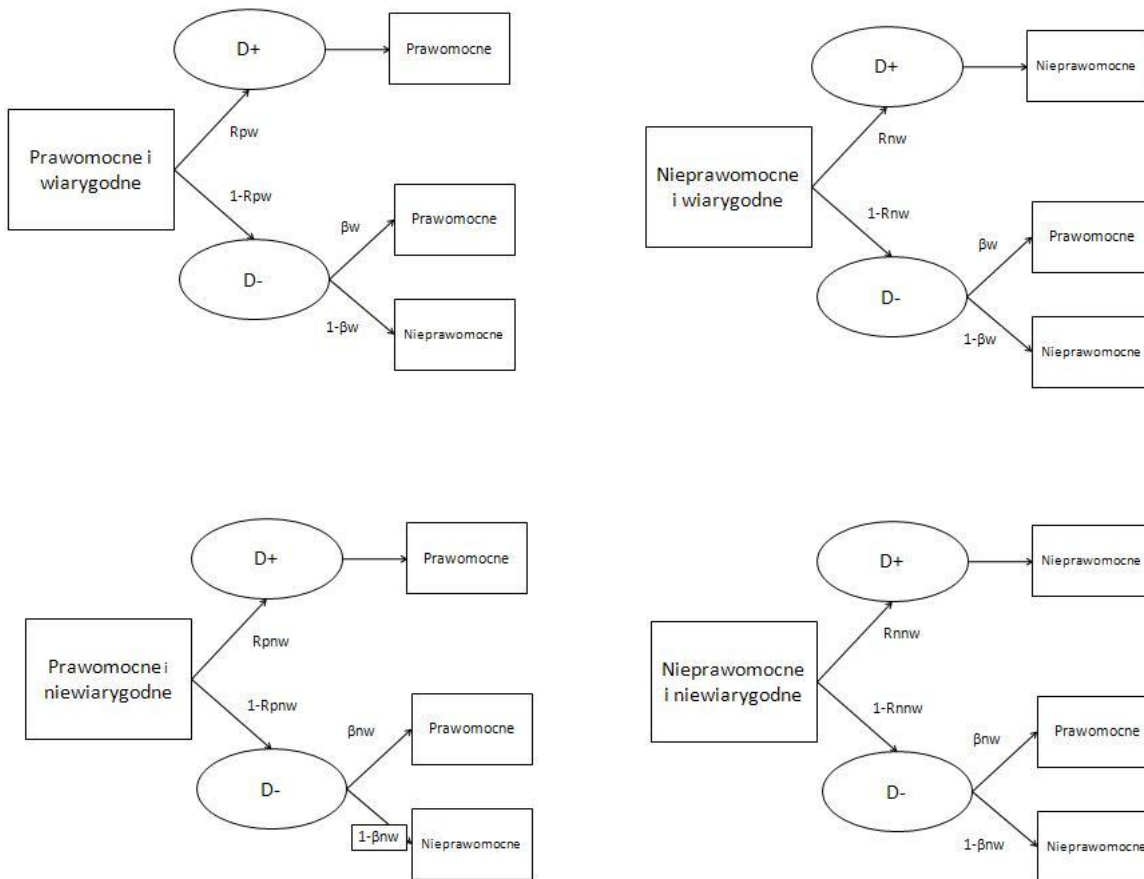
jednak zawsze, nie było ich w przypadku bardzo prostych formułanie problemów, u osób o niskim poziomie zdolności poznawczych oraz przy presji czasowej. Wyniki te potwierdzają krzywoliniowość ROC dla rozumowania sylogistycznego, ale wskazują, że postawiona hipoteza o nieistnieniu interakcji między wiarygodnością a zdolnością do różnicowania między prawomocnymi a nieprawomocnymi wnioskowaniami jest przedwczesna i nieuzasadnienie upraszcza opis efektu przekonania.

Podsumowanie

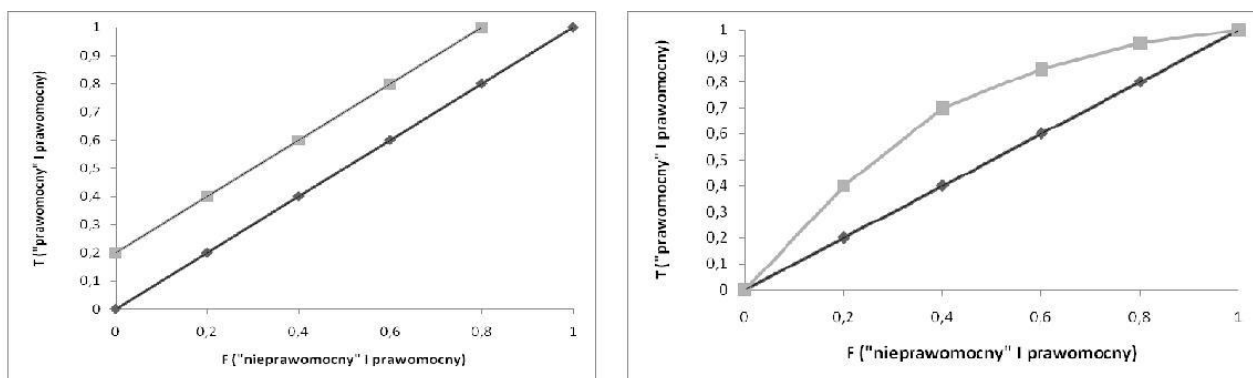
Efekt przekonania jest przykładem na przetwarzanie odgórne, gdzie posiadane przekonanie kształtują proces tworzenia nowej wiedzy oraz podejmowania decyzji. Przetwarzanie odgórne jest procesem szeroko analizowanym w wielu aspektach ludzkiego funkcjonowania poznawczego, począwszy od percepcji, przez pamięć po podejmowanie decyzji. Badanie efektu przekonania ma więc znaczenie dla wielu subdyscyplin kognitywistyki, a toczący się spór powinien znaleźć swoje odzwierciedlenie w prowadzonych badaniach.

Na przestrzeni ostatnich 10 lat dokonano wiele zmian w opisie efektu przekonania, który jest kluczowym tematem w rozumieniu procesu wnioskowania, ale i szerzej procesów poznawczych. Od 2010 roku i tekstu Dube i innych trwa poważna dyskusja nad tym, czy efekt przekonania jest faktycznie efektem wpływu procesów heurystycznych na algorytmiczne, czy też jedynie pochodną większej chęci potakiwania dla wniosków wiarygodnych.

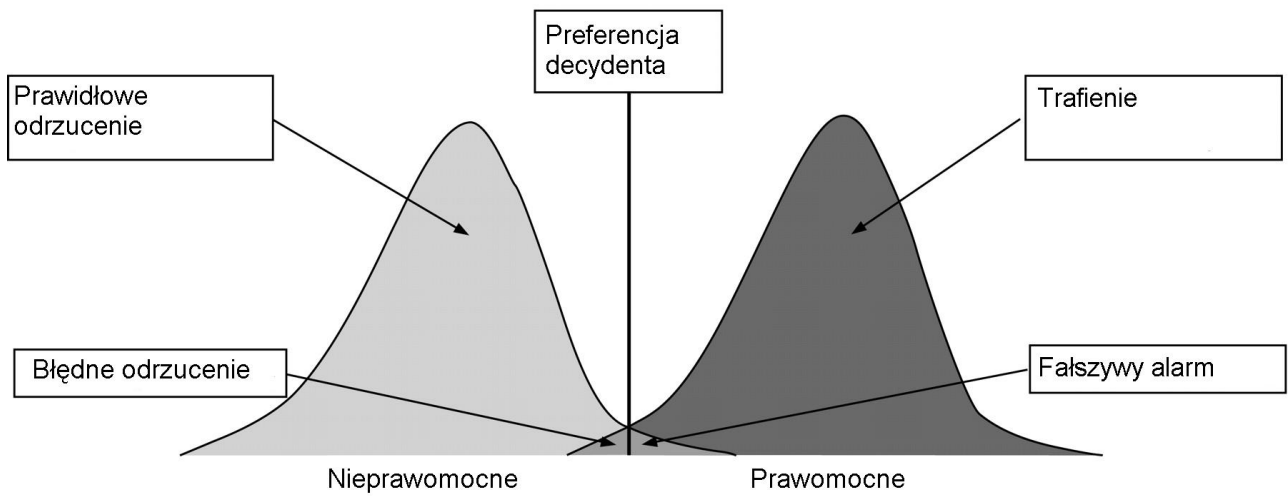
Niezbędna jest aktualizacja kognitywistyki w różnych jej subdziedzinach o te rewolucyjne zmiany w rozumieniu efektu przekonania a także pogłębianie wiedzy na jego temat, gdyż jest to obszar niezwykle dynamicznej debaty odbywającej się na łamach najbardziej prestiżowych czasopism poświęconych naukom poznawczym. Świat nauki czeka na relewantne dane empiryczne, a mam nadzieję, że ten artykuł pomoże włączyć się w dyskusję polskim naukowcom zainteresowanym tym tematem.

Rys. 1. Drzewa decyzyjne w modelu Klauera i innych (2000)

Ryc. 2. ROC w wersji prostoliniowej oraz krzywoliniowej.

Ryc. 3. Rozkłady argumentów w świetle teorii detekcji sygnałów

Bibliografia

- Białek M. (2010), "Związek cech analizowanych treści z pojawiającymi się błędami rozumowania" w: *"IV Rocznik Kognitywistyczny. W cieniu zakwitających anomalii"*, Pohl A., Siedlecka M., Kraków, UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI, s.210-225
- Białek M. (2012). *Wiem więc nie myślę. Znaczenie entymematów w wyjaśnianiu tendencyjności rozumowania*. Niepublikowana praca doktorska.
- Białek, M. (2008). Język, logika rozumowanie. *Acta Universitatis Lodziensis, Series Folia Psychologica*, (1), 27-44.
- Bonner, C., & Newell, B. R. (2010). In conflict with ourselves? An investigation of heuristic and analytic processes in decision making. *Memory & cognition*, 38(2), 186-196.
- Bucciarelli, M., & Johnson-Laird, P. N. (1999). Strategies in syllogistic reasoning. *Cognitive Science*, 23(3), 247-303.
- Bush, G., Luu, P., & Posner, M. I. (2000). Cognitive and emotional influences in anterior cingulate cortex. *Trends in cognitive sciences*, 4(6), 215-222.
- De Neys, W., & Glumicic, T. (2008). Conflict monitoring in dual process theories of thinking. *Cognition*, 106, 1248–1299;
- De Neys, W., Cromheeke, S., & Osman, M. (2011). Biased but in doubt: Conflict and decision confidence. *PloS one*, 6(1), e15954.
- Dickstein, L.S. (1981). Conversion and possibility in syllogistic reasoning. Bulletin of the Psychonomic Society*, 18, 229-232.
- Dube, C., Rotello, C. M., & Heit, E. (2010). Assessing the belief bias effect with ROCs: It's a response bias effect. *Psychological review*, 117(3), 831.
- Dube, C., Rotello, C. M., & Heit, E. (2011). The belief bias effect is aptly named: A reply to Klauer and Kellen (2011). *Psychological review*, 118(1), 155-163.
- Elqayam, S., & Evans, J. S. B. (2011). Subtracting "ought" from "is": Descriptivism versus normativism in the study of human thinking. *Behavioral and Brain Sciences*, 34(5), 233.
- Evans, Handley i Harper, 2001
- Evans, J. S. B. (2011). Dual-process theories of reasoning: Contemporary issues and developmental applications. *Developmental Review*, 31(2), 86-102.
- Evans, J. S. B., & Over, D. E. (1996). *Rationality and reasoning*. Psychology Pr.
- Evans, J. S. B., & Stanovich, K. E. (2013). Dual-Process Theories of Higher Cognition Advancing the Debate. *Perspectives on Psychological Science*, 8(3), 223-241.
- Evans, J. S. B., Barston, J. L., & Pollard, P. (1983). On the conflict between logic and belief in syllogistic reasoning. *Memory & cognition*, 11(3), 295-306.
- Evans, J. S. B., Handley, S. J., Harper, C. N., & Johnson-Laird, P. N. (1999). Reasoning about necessity and possibility: A test of the mental model theory of deduction. *Journal Of Experimental Psychology Learning Memory And Cognition*, 25, 1495-1513.
- Evans, J. S. B., Newstead, S. E., Allen, J. L., & Pollard, P. (1994). Debiasing by instruction: The case of belief bias. *European Journal of Cognitive Psychology*, 6(3), 263-285.
- Evans, J. St. BT, Handley, SJ, & Harper, CNJ (2001). Necessity, possibility and belief: A study of syllogistic reasoning. *Quarterly Journal of Experimental Psychology A*, 54, 935-958.
- Evans, J., & Frankish, K. (2009). *In two minds: Dual processes and beyond*. Oxford University Press.

- Fama, E. (1970). Efficient capital markets: A review of theory and empirical work. *The Journal of Finance*, 383-417.
- Goldstein, D. G., & Gigerenzer, G. (2002). Models of ecological rationality: The recognition heuristic. *Psychological Review*, 109(1), 75-90
- Handley, S. J., Newstead, S. E., & Trippas, D. (2011). Logic, beliefs, and instruction: A test of the default interventionist account of belief bias. *Journal of experimental psychology. Learning, memory, and cognition*, 37(1), 28.
- Handley, S. J., Newstead, S. E., & Trippas, D. (2011). Logic, beliefs, and instruction: A test of the default interventionist account of belief bias. *Journal of experimental psychology. Learning, memory, and cognition*, 37(1), 28.
- Johnson-Laird, P. N. (1983). *Mental models: Towards a cognitive science of language, inference, and consciousness* (No. 6). Harvard University Press.
- Johnson-Laird, P. N. (2006). *How we reason*. Oxford University Press, USA.
- Johnson-Laird, P. N., & Bara, B. G. (1984). Syllogistic inference. *Cognition*, 16(1), 1-61.
- Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. Farrar, Straus and Giroux.
- Klauer, K. C., & Kellen, D. (2011). Assessing the belief bias effect with ROCs: reply to Dube, Rotello, and Heit (2010). *Psychological review*, 118(1), 164-173.
- Klauer, K. C., & Singmann, H. (2012). Does Logic Feel Good? Testing for Intuitive Detection of Logicality in Syllogistic Reasoning.
- Klauer, K. C., Musch, J., & Naumer, B. (2000). On belief bias in syllogistic reasoning. *Psychological review*, 107(4), 852.
- Kruglanski, A. W. (2013). Only one? The default interventionist perspective as a unimodel—Commentary on Evans & Stanovich (2013). *Perspectives on Psychological Science*, 8(3), 242-247.
- Kubińska, E., Markiewicz, Ł., & Tyszka, T. (2012). Disposition Effect Among Contrarian and Momentum Investors. *Journal of Behavioral Finance*, 13(3), 214-225.
- Mackiewicz, R. (2000). *Rozumowanie warunkowe w interpretacji teorii modeli umysłowych: psychologiczne badania eksperymentalne* (Vol. 60). Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Markiewicz, Ł., & Markiewicz-Żuchowska, A. (2012). Skłonności poznawcze sędziego wpływające na wysokość wymierzonej kary. *Decyzje*, 18, 49-81.
- Markiewicz, Ł., & Weber, E. U. (2013). DOSPERT's Gambling Risk-Taking Propensity Scale Predicts Excessive Stock Trading. *Journal of Behavioral Finance*, 14(1), 65-78.
- Markovits, H., & Nantel, G. (1989). The belief-bias effect in the production and evaluation of logical conclusions. *Memory & Cognition*, 17(1), 11-17.
- Morley, N. J., Evans, J. S. B., & Handley, S. J. (2004). Belief bias and figural bias in syllogistic reasoning. *Quarterly Journal of Experimental Psychology Section A*, 57(4), 666-692.
- Morsanyi, K., & Handley, S. J. (2012). Logic feels so good—I like it! Evidence for intuitive detection of logicality in syllogistic reasoning. *Journal of Experimental Psychology-Learning Memory and Cognition*, 38(3), 596.
- Newstead, S. E., Handley, S. J., Harley, C., Wright, H., & Farrelly, D. (2004). Individual differences in deductive reasoning. *Quarterly Journal of Experimental Psychology Section A*, 57(1), 33-60.
- Oakhill, J., Johnson-Laird, P. N., & Garnham, A. (1989). Believability and syllogistic reasoning. *Cognition*, 31(2), 117-140.

- Osman, M. (2013). A Case Study Dual-Process Theories of Higher Cognition—Commentary on Evans & Stanovich (2013). *Perspectives on Psychological Science*, 8(3), 248-252.
- Phillips, P., Ball, L., Wade, C. N., & Quayle, J. D. (2006). Effects of belief and logic on syllogistic reasoning: Eye-movement evidence for selective processing mo. *Experimental Psychology* 53 (1), 77-86
- Quayle, J. D., & Ball, L. J. (2000). Working memory, metacognitive uncertainty, and belief bias in syllogistic reasoning. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology: Section A*, 53(4), 1202-1223.
- Stanovich, K. E. (2009). Distinguishing the reflective, algorithmic, and autonomous minds: Is it time for a tri-process theory. *In two minds: Dual processes and beyond*, 55-88.
- Stuppel, E. J., & Ball, L. J. (2008). Belief–logic conflict resolution in syllogistic reasoning: Inspection-time evidence for a parallel-process model. *Thinking & Reasoning*, 14(2), 168-181.
- Sun, Y., & Wang, H. (2011). Probability theory and perception of randomness: Bridging “ought” and “is”. *Behavioral and Brain Sciences*, 34(05), 271-272.
- Thompson, V. A. (2013). Why It Matters The Implications of Autonomous Processes for Dual Process Theories—Commentary on Evans & Stanovich (2013). *Perspectives on Psychological Science*, 8(3), 253-256.
- Thompson, V. A., Striemer, C. L., Reikoff, R., Gunter, R. W., & Campbell, J. I. (2003). Syllogistic reasoning time: Disconfirmation disconfirmed. *Psychonomic Bulletin & Review*, 10(1), 184-189.
- Thompson, V., & Evans, J. S. B. (2012). Belief bias in informal reasoning. *Thinking & Reasoning*, 18(3), 278-310.
- Trippas, D., Handley, S. J., Verde, M. F., & Bialek, M. (in prep). Debiasing by prime: The case of belief bias.
- Trippas, D., Handley, S. J., & Verde, M. F. (2013) The SDT Model of Belief Bias: Complexity, Time and Cognitive Ability Mediate the Effects of Believability. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*
- Tyszka, T., & Sawicki, P. (2011). Affective and Cognitive Factors Influencing Sensitivity to Probabilistic Information. *Risk Analysis*, 31(11), 1832-1845. doi: 10.1111/j.1539-6924.2011.01644.x
- Wason, P. C., & Evans, J. St. BT (1975). Dual processes in reasoning. *Cognition*, 3(2), 141-154.
- Yates, J. F., & Carlson, B. W. (1986). Conjunction errors: evidence for multiple judgment procedures, including “signed summation”. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 37(2), 230-253.

Dr Michał Bialek

Centrum Psychologii Ekonomicznej i Badań Decyzji

Akademia Leona Koźmińskiego w Warszawie

mbialek@kozminski.edu.pl

Kognitywista zatrudniony na Akademii Leona Koźmińskiego współpracujący z University of Plymouth, UK. Pracę doktorską napisaną pod kierownictwem prof. Macieja Hamana obronił na Instytucie Psychologii PAN w 2012 roku. Prowadzi badania nad racjonalnością w rozumowaniu oraz wydawaniem sądów moralnych.

Belief bias is an artifact? Review of contemporary research on belief bias.

Keywords: rationality, dual-process theory, belief bias, reasoning, criteria of rationality

Since early 80`s belief bias effect, preference for believable rather than valid conclusions, is a crucial topic for psychology of reasoning. Since then researchers try to explain the interaction between believability and validity in very different ways. This paper briefly describes the classical explanations, including selective scrutiny, mental models theory, misinterpreted necessity and underlines the main differences between those and recent selective processing approach. Also this paper presents the debate for unconscious belief-validity conflict detection as well as the signal detection theory, that simplifies the belief bias to response bias, where people tend to endorse all believable conclusions and negate all unbelievable ones, but this doesn't interfere with ability to differentiate the logical validity of given conclusion. The goal of this paper is to briefly explain the recent paper in this topic and summarize them in purpose to encourage researchers to investigate this topic.